
ІННОВАЦІЙНА ПРАЦЯ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

БОГИНЯ Дем'ян Петрович, доктор економічних наук, професор, керівник відділення економіки праці, демографії і рівня життя населення Інституту економіки НАН України, академік Академії економічних наук, Заслужений діяч науки і техніки України

Об'єктивні зміни, що відбуваються у світовому розвитку, призвели до появи моделі економіки, якій притаманні нові пріоритети. Серед них слід виділити інтелектуалізацію виробничого процесу, який під впливом НТП все більше базується на різноманітних інноваціях, запровадження "високих технологій", інтеграцію науки, освіти та підприємницької діяльності, принципову переоцінку людського фактору - інтелект і професіоналізм робочої сили стає найдорожчим товаром на ринку праці. Під впливом цих змін *зазнають еволюції погляди на працю* та трудові відносини, що не може залишитися поза увагою вітчизняних науковців.

Внаслідок пріоритету інновацій над традиційним виробництвом змінюється зміст праці, структура зайнятості, пріоритетні джерела надходжень доходу, основою динаміки суспільства стає активне використання інтелектуальних ресурсів, серед яких – знання, здібності, ініціатива, творчість працівників. На межі ХХІ сторіччя резерви економічного зростання менеджери корпорацій і фірм вбачають передусім у масовому новаторстві у всіх сферах трудової діяльності, серед провідних завдань - інноваційна насиченість змісту праці, стимулювання прояву творчості. З цього приводу відомий на Заході фахівець в управлінні персоналом Р. Інглехарт справедливо зауважує: "Люди виявляються зайнятими лише там, де необхідні людські оцінки, міркування і творчість... Головною стає не фізична сила, а *здатність до інновацій*"¹. Наприклад, у США, за оцінками експертів, сьогодні майже 2/3 "білих комірців" (70% всіх зайнятих працівників) охоплені розумовою працею інноваційної спрямованості. За прогнозами науковців, питома вага працівників, зайнятих такою працею у розвинутих країнах ринкової економіки, надалі має збільшуватися. Завдяки використанню такого унікального ресурсу, як здібності людини до праці інноваційного змісту, стає можливим збільшення обсягу продукції за умов зниження витрат робочого часу та інтенсивності праці.

Вартий уваги той факт, що найбільші економічні успіхи та зростання добробуту населення спостерігається саме в тих країнах, де забезпечується свобода наукової та науково-технічної творчості, правові гарантії охорони інтелектуальної власності, де створені найкращі умови для реалізації творчих здібностей працівників, особливо у науково-виробничій сфері. творчих Вже загальновідомо, що завдяки результатам трудової діяльності, пов'язаної із розробкою інновацій, в розвинених країнах ринкової економіки забезпечується вагома частка національного доходу.

Немає сумнівів в тому, що перспективи здобуття реальної економічної незалежності та конкурентоспроможності України потребують формування такої національної моделі господарювання, яка б забезпечувала стійке розширене економічне відтворення на інноваційних засадах. Проте численні рецепти подолання проблеми антиінноваційних реалій часто не враховують, що їх стрижнем має стати *багатобічна підтримка інноваційної поведінки працівника* на всіх рівнях господарювання, пошук прийнятних методів активізації трудової діяльності, що пов'язана з науково-технічною творчістю, розробкою та впровадженням нововведень у виробництво. У свою чергу, це потребує нових підходів в

---

¹ Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Society. - Princeton (NJ). - 1990. - P. 428.

теорії і практиці управління працею, подолання обмеженості традиційних поглядів на трудовий процес.

Окреслені нові світові тенденції у змісті та якісних характеристиках праці, яка приймає все більш інноваційний характер, дають об'єктивні підстави крім традиційних видів трудової діяльності виокремлювати її *творчі, новаційні види*, метою яких є створення нових ідей, образів, методів, уявлень, технологій тощо. Заслужують на увагу наукові підходи, що аргументують необхідність такого відокремлення принциповими змінами економічного циклу господарювання, адже така найважливіша класифікаційна ознака праці як предмет і продукт праці, зокрема, базується на функціональному розподілі праці в залежності від цільового призначення, сфери прикладання трудових зусиль, функціональної ролі в економічному циклі господарчої діяльності. На відміну від притаманного директивно-плановій системі виокремлення трьох стадій – виробництва, розподілу і споживання, в ринковій економіці структура економічного циклу стає дещо іншою: стадії виробництва передують стадії вивчення, аналізу і прогнозування попиту на ринку, проведення досліджень і розробок нової продукції і технологій, науково-технічної, економічної та організаційної підготовки виробництва, а директивний розподіл продукції замінюється стадією вільної її реалізації самим товаровиробником з доведенням до безпосередніх споживачів. На кожній з таких стадій серед інших видів трудової діяльності має місце і *праця інноваційна*².

Незважаючи на нетрадиційну, проте, безперечно, вагому роль інноваційної праці у сучасному розвитку підприємств і країн в цілому, погляди науковців щодо з'ясування сутності самого терміну "*інноваційна праця*" залишаються неоднозначними, що пояснюється досить різноманітними підходами до тлумачення поняття "інновації", яке ще у 30-ті роки ХХ ст. у науковий обіг запровадив американський економіст І. Шумпетер.

З позицій сучасної економічної думки найбільш прийнятним уявляється бачення всесвітньо визнаного економіста П. Друкера, який вважає, що *інноваційна діяльність – це передусім праця*, що потребує широкого кола знань, і зазначає, що "інновація (нововведення) є скоріш економічним або соціальним поняттям, ніж технічним", воно "визначається як явище, що лежить передусім у площині попиту, а не пропозиції, тобто змінює цінність і корисність ресурсів для споживачів"³. Такий підхід дозволяє побачити в інноваціях *предмет особливої трудової діяльності* і така точка зору нам уявляється доцільною в контексті проблеми, що розглядається.

Узагальнення різноманітних наукових поглядів дозволяє констатувати наступне:

- інновації є предметом праці людини;
- інновації створюються в процесі особливої трудової діяльності, яка має творчий характер;
- інновації можуть охоплювати різноманітні сфери (матеріальну і нематеріальну) трудової діяльності, мати місце в різних сферах і галузях економіки,
- продукт інноваційної праці призначений для задоволення суспільних потреб і одержання певного корисного ефекту (економічного, соціального, екологічного тощо) на ринку;
- в країнах, де має місце відставання в інноваційній сфері, нація опиняється в найгірших умовах міжнародної конкуренції (не кажучи про цілковиту невдачу).

Виходячи з цього, особливої значущості для країн перехідної економіки набуває саме розвиток *інноваційної праці*. Водночас, не можна не звернути увагу на те, що у вітчизняній літературі частіше застосовується термін "інноваційна діяльність", ніж "інноваційна праця", що можна пояснити більшим розповсюдженням серед науковців процесно-фінансового

² Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики.- М.: Институт труда Минтруда РФ. - 1996. - С. 19.

³ Друкер, Питер Ф. Рынок: как выйти в лидеры: Практика и принципы. - М.: СП "Бук Чембэр Интернешнл", 1992. — С. 185, 46.

підходів⁴ до визначення інновацій (як процесу фінансового забезпечення нововведень), і як наслідок, неправомірно обмеженою увагою до змісту, аспектів, мотивів і стимулів інноваційної праці на всіх її етапах.

Отже, йдеться про те, що має право на існування самостійний погляд на інноваційний процес через призму науки про працю. Останнє відкриває можливості подолання застарілих уявлень про працю та проведення дослідження важелів активізації людської праці на різних стадіях інноваційного процесу. Саме з врахуванням такого підходу, пропонується наступне визначення: *інноваційна праця* - це свідомо доцільна діяльність людини на основі НТП, яка спрямовується на створення нових продуктів, послуг, організаційних форм та інших нових споживчих вартостей у відповідності з ринковим попитом, їх впровадження, використання, комерціалізацію у різних сферах з метою одержання корисного ефекту (економічного, соціального, екологічного та інших) та задоволення суспільних потреб.

Інноваційна праця, на наш погляд, охоплює цикл від розробки науково-технічної ідеї до її реалізації на комерційній основі, базується на створенні і засвоєнні нової техніки, технологій, нової продукції (послуг), включаючи необхідні теоретичні і пошукові фундаментальні та прикладні дослідження, проведення інформаційних, організаційно-економічних, науково-навчальних, дослідно-конструкторських, експериментальних робіт, містить маркетинг нових продуктів, їх засвоєння та промислове виробництво, подальшу реалізацію інноваційного продукту на ринку, сервісне (ремонтне) та інше обслуговування в процесі використання. Кожна окрема стадія життєвого циклу інноваційного продукту відбувається передусім завдяки трудовому внеску працівників наукових та науково-технічних організацій, підприємств (фірм), їх різноманітних об'єднань (інноваційні компанії, центри, інкубатори, технопарки, технополіси, консалтингові організації).

Результатом інноваційної праці стає новий продукт, який матеріалізує ідеї авторів нововведень, тобто інноваторів. Серед них, як правило, науковці, інженерно-технічні працівники та підприємці, проте це можуть бути різні за фахом і змістом праці спеціалісти - інженери, конструктори, економісти, маркетингологи, дизайнери, екологи тощо, які мають безпосереднє відношення до розробки та запровадження нових ідей, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, ноу-хау, нових послуг, нової продукції).

Інноватори взаємодіють з предметами і засобами праці, зовнішнім середовищем, застосовуючи певну новітню технологію, для досягнення мети її трудової діяльності - створення інноваційного продукту, який буде визнаний на ринку. Здатність підприємства, його персоналу до нововведень, з одного боку, диктується змінами ринкової ситуації, з іншого - *рівнем мотивації* безпосередніх учасників інноваційного процесу - підприємців, вчених, інженерів, конструкторів, робітників тощо. Зауважимо, що останнє обумовлюється передусім наявністю низки стимулів до праці з елементами науково-технічної творчості.

Аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку інноваційної праці засвідчує руйнування стимулів до розробки та впровадження інновацій в Україні. Через відсутність розвинутого конкурентного середовища, суперечливість законодавства, несприятливі умови розвитку бізнесу, низьку доступність кредитних ресурсів, високий рівень втручання держави упродовж 90-х років було загальмовано процес утворення нових підприємств, формування нових робочих місць, а вже створені фірми - позбавлено можливостей залучати персонал до активної інноваційної діяльності, внаслідок цього велика частка підприємств намагалася на слабзорозвиненому ринку отримувати "конкурентні переваги" (пільги, преференції) шляхом зрощування з державною владою або виходу у "тіньову" сферу економіки.

За відсутністю визначальної ролі необхідних *макроекономічних чинників* понад 85% промислових підприємств України інноваційною діяльністю не займаються. В регіональному аспекті упродовж 1995-2000 рр. більш висока інноваційна активність мала місце у Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Харківській, Київській областях. Дуже гостро

⁴ Инновационный менеджмент: Справ. пособие / Под ред. П.Н. Завлина, А.К. Казанцева, Л.Э. Мидели. Изд.2-е, перераб. и доп. - М.: ЦИСН, 1998. - С. 5.

стоїть питання розробки та впровадження інновацій в Одеській, Кіровоградській, Закарпатській, Черкаській областях та Автономній Республіці Крим. За період 1991-2000 рр. кількість розробок по створенню нових видів техніки і технологій зменшилась в цілому в Україні у 4,5 рази⁵, з них розробок, у яких використано винаходи - у 6,8 рази. Сучасний стан винахідництва в Україні не відповідає можливостям використання науково-технічного потенціалу держави. Так, кількість винахідників та раціоналізаторів зменшилась з 1 млн. 27 тис. чол. у 1985 р. до 65 тис. чол. у 1995 р. і до 45 тис. чол. на початок 2001 р., тобто у 23 рази. Дотепер лише 0,10% населення України, або лише 0,24 % від середньорічної кількості робітників та службовців, зайнятих в економіці, займаються інноваційним винахідництвом⁶.

Перешкодами інноваційної активності працівників поряд із чинниками загальної всеохоплюючої економічної кризи є досить велике скорочення обсягів державного фінансування наукових та науково-технічних робіт, недосконалість діючої законодавчо-нормативної бази, яка не стимулює інноваційну працю і не захищає інтереси інноваторів, незадовільна політика оплати праці у науково-технічній сфері, погіршення структури та якості кадрового потенціалу, високе податкове навантаження, недоліки в організації наукової діяльності, значна кількість збанкрутілих підприємств, - все це не лише зменшило попит на наукові дослідження з боку держави, а й звузило зацікавленість у розробці та впровадженні інновацій з боку підприємств недержавного сектору економіки.

Спільні дослідження Інституту економіки НАН України та Кіровоградського державного технічного університету на промислових підприємствах Кіровоградської області засвідчили загальноукраїнські тенденції: матеріальне стимулювання інженерно-технічних працівників, охоплених інноваційною працею, сьогодні майже не враховує реальний трудовий внесок працівників у результати діяльності підприємства, складність роботи, частку творчої компоненти у праці, ступінь новизни технологічної або конструкторської ідеї, одержаний соціальний та економічний ефект від впровадження інновацій, при цьому більшість посадових окладів не досягають рівня прожиткового мінімуму, встановленого державою. Погіршує ситуацію негарантованість оплати праці, яка, до речі, призвела до втрати працівником можливості впливати на свій заробіток, появи відчуття дивної невизначеності у сфері трудових відносин: працівник може докласти більше трудових зусиль і творчості, проте отримувати менше, і навпаки.

За результатами соціологічних досліджень на підприємствах Кіровоградської області лише 5% опитаних працівників, які займаються інноваційною працею, визнали свій одержуваний на підприємстві доход достатнім для задоволення необхідних потреб⁷. До цієї категорії працівників увійшли керівники підприємств, доход яких у декілька разів перевищує оплату праці провідного фахівця (інженера, технолога). Для інших респондентів можливості одержуваного доходу відбивають рівень життя на межі бідності: для 28% респондентів є вкрай складною купівля взуття та одягу, хоча вистачає на їжу і комунальні послуги; 32% опитаних стверджують, що доходу ледве вистачає тільки на харчування та оплату житла; 35% респондентів визнає, що одержуваних на підприємстві грошей не вистачає для повноцінного харчування та погашення заборгованості за житлово-комунальні послуги. Отже, для більшості науково-технічних працівників цілком об'єктивно виникає проблема вторинної зайнятості, що звісно, не сприяє зосередженню на інноваційній творчості, забезпеченню очікуваних результатів праці.

Отже, сучасний стан розвитку інноваційної праці в Україні можна характеризувати як критичний. Не зменшуючи роль макроекономічних чинників у створенні попиту на інновації та сприятливого інвестиційного клімату, зазначимо, що суттєві перешкоди інноваційному

⁵ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. Зб. / Держкомстат. – К. – 2001. - С. 118.

⁶ Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання. За ред. В.М.Гейця. - Х.: Форт, 2000. – С. 324.

⁷ Соціологічне дослідження «Стимули до ефективної праці та впровадження інновацій» проведено Семікіною М. і Коваль Л. у 2000-2001 рр. серед науково-технічних працівників підприємств Кіровоградської області, що впроваджують інновації.

розвитку зосереджені і на мікрорівні. Управління працею на багатьох підприємствах поки є неадаптованим до ринкових умов: занадто дешево оцінюється робоча сила висококваліфікованих працівників, не заохочується зростання конкурентоспроможності персоналу, розвиток інноваційної культури трудових колективів.

Стосовно вдосконалення заробітної плати інноваторів на підприємствах, потрібно мати на увазі не тільки її підвищення, а й реальне реформування систем оплати праці працівників, зайнятих інноваціями, перегляд систем надбавок і доплат до посадових окладів, що стали звичайними додатками до посадових окладів; необхідно, в першу чергу, обирати такі моделі і системи оплати, які були б спроможними стимулювати творчість та результативність праці, прагнення до зростання кваліфікації, одержання нових знань, перенавчання у відповідності з вимогами ринку.

Водночас, варто мати на увазі, що прагнення творчої особистості до розробки нових ідей, звичайно, не обмежується одними матеріальними чинниками, тому методи стимулювання інноваційної праці повинні мати комплексний характер – матеріально, соціально, психологічно підтримувати трудову мотивацію інноватора, його статус у колективі, регіоні, державі.

Настав час подальшого розвитку науки про працю на новій концептуальній основі, що враховує радикальні зміни в соціально-економічних відносинах нашого суспільства, постіндустріальні тенденції світового розвитку. Є необхідними наукові дослідження мотивів і стимулів до ефективної інноваційної праці в умовах перехідної економіки, розробка методик діагностики сприйнятливості персоналу до інновацій, вдосконалення методів оцінки результативності і складності праці, запровадження вимірювання конкурентоспроможності персоналу, переорієнтація кадрової стратегії підприємств, регіонів, держави на позиції засвоєння інноваційної моделі розвитку економіки України. Важливими чинниками розвитку інноваційної праці на підприємствах має стати підготовка відповідних управлінських кадрів у сфері інноваційного менеджменту, нарощування тісних зв'язків між підприємствами та університетами, науковими установами, створення інноваційної інфраструктури в регіонах, але передусім - подолання обмеженості традиційних підходів до управління працею інноваційного змісту, без чого практично неможливо використати всі потенційні можливості працівників.

Надійшла до редакції 14.10.2003.

© Богиня Д.П.